

Rosja 2021: konsolidacja dyktatury

Maria Domańska

Dynamikę sytuacji wewnętrznej w Rosji w 2021 r. wyznaczała rozprawa władz z Aleksiejem Nawalnym – najważniejszym opozycjonistą – a także z jego współpracownikami i zwolennikami. Celem było zniszczenie załączków rodzącej się alternatywy politycznej dla reżimu w obliczu wyborów parlamentarnych we wrześniu 2021 r., a przede wszystkim – elekcji prezydenckiej zaplanowanej na 2024 r.

Wrześniowe głosowanie uwidocznilo granice poparcia społecznego dla Kremla. Mimo bezprecedensowej fali represji i niskiej konkurencyjności wyborów parlamentarnych niezbędne okazały się masowe fałszerstwa. Beneficjentką frustracji obywateli, wyrażonej w głosowaniu protestacyjnym przeciwko rządzącym, stała się partia komunistyczna (KPRF). Wątpliwe jest jednak, by komuniści mogli stać się realną opozycją.

Powyborcze sondaże ujawniły pogłębianie się wielu niekorzystnych dla władz trendów w nastrojach społecznych – m.in. spadku zaufania do władz, zmęczenia rządami Władimira Putina, wzrostu żądań socjalnych. Odpowiedzią będzie najpewniej eskalacja represyjnego kursu reżimu w najbliższych latach. Obsesja kontroli nad obywatelami i dławienia przejawów sprzeciwu przyniesie przede wszystkim kolejne fale emigracji politycznej.

Wzrost roli represji w zarządzaniu państwem

Rok 2021 upłynął w Rosji pod znakiem bezprecedensowego wzmożenia represji wobec opozycji demokratycznej i struktur społeczeństwa obywatelskiego. Choć nie przybrały one charakteru masowego (przemoc państwowa dozowana jest w zależności od postrzegania wagi zagrożeń przez kremlowskich decydentów), stają się stopniowo podstawowym instrumentem zarządzania państwem i kontroli nad społeczeństwem.

Zaostrzenie kursu władz stanowiło reakcję na wydarzenia odczytane jako zagrożenie dla stabilności reżimu (ubiegłoroczne masowe protesty na Białorusi, powrót do kraju Nawalnego w styczniu br.), było też logiczną kontynuacją nowego etapu, na jakim znalazł się rosyjski system autorytarny w 2020 r. Przekształcił się on wówczas de facto w dyktaturę, pozbawioną demokratycznej fasady i pozorów legalizmu, o czym świadczyła dokonana niezgodnie z prawem nowelizacja konstytucji. Przyjmowanie

kolejnych antykonstytucyjnych ustaw, restrykcyjnie regulujących coraz większy zakres życia publicznego i prywatnego obywateli, uwidoczniło totalitarne ambicje władz¹.

Bezpośrednim kontekstem dla tegorocznych represji były przygotowania do wyborów parlamentarnych (wrzesień 2021) – swoistej próby generalnej dla systemu władzy przed zaplanowaną na rok 2024 elekcją prezydencką². Kreml podjął szereg bezprecedensowych kroków, by wyeliminować z głosowania realną konkurencję. Uderzono przede wszystkim w środowiska skupione wokół Nawalnego – najważniejszego działacza opozycji demokratycznej. Represje objęły uwięzienie aktywisty w styczniu 2021 r. oraz delegalizację stworzonej przez niego sieci organizacji jako „ekstremistycznych”. W jego zwolenników była też wymierzona ustawa z czerwca 2021 r. z mocą wsteczną, pozbawiająca bierne prawa wyborczego osoby „biorące udział w działalności organizacji ekstremistycznej”.

Ofensywę władz należy tłumaczyć rosnącą rozpoznawalnością i popularnością Nawalnego, jego otwarciem antyputinowską retoryką i determinacją w budowaniu

» Rok 2021 upłynął w Rosji pod znakiem bezprecedensowego wzmożenia represji wobec opozycji demokratycznej i struktur społeczeństwa obywatelskiego.

własnej pozycji jako głównego oponenta reżimu³. Przekrój wiekowy i społeczny uczestników demonstracji solidarności z opozycjonistą zorganizowanych w okresie styczeń–kwiecień 2021 r., a także geograficzny zasięg protestów pokazały, jak bardzo poszerzyła się społeczna baza dla głoszonych przez niego haseł walki z korupcją, uczciwych wyborów i odpowiedzialności władzy przed obywatelami⁴. Pierwsza z masowych demonstracji, przeprowadzona 23 stycznia, była najliczniejszą w poradzieckiej Rosji manifestacją niesankcjonowaną przez władze (a zatem niosącą wysokie ryzyko represji). Zebrała ona sto kilkadziesiąt tysięcy osób w ponad 120 miastach. Niepokój władz budził też fakt, że w ostatnich latach organizowane przez aktywistów Nawalnego kampanie przyczyniły się do spektakularnych przegranych kandydatów Kremla w niektórych wyborach regionalnych⁵.

Represje po protestach ulicznych

Po wspomnianych demonstracjach przez Rosję przetoczyła się fala zatrzymań, aresztów i rewizji – zarówno w biurach organizacji pozarządowych, jak i prywatnych mieszkaniach. Ogółem zatrzymano rekordową liczbę ponad 17 tys. osób. Widać także wzrost liczby spraw karnych za udział w „nielegalnych” akcjach – wcześniej stosowano raczej kodeks wykroczeń administracyjnych – oraz coraz częstsze orzekanie kar aresztu. Za współorganizatorów manifestacji często uznawano osoby informujące o nich w Internecie. Nową praktyką stały się zatrzymania na podstawie nagrań z miejskich systemów monitoringu dokonywane po upływie tygodni lub nawet miesięcy od demonstracji, co ma służyć bardziej skutecznemu zastraszaniu ich uczestników.

Uderzenie w organizacje pozarządowe i media

W reakcji na masowe protesty zauważalnie przyspieszył proces narzucania organizacjom pozarządowym, niezależnym mediom, a nawet osobom fizycznym statusu „agenta zagranicznego” (obecnie

¹ Ustawy przyjęte w 2020 r. m.in. ograniczały bierne prawo wyborcze, de facto zlikwidowały wolność zgromadzeń, zastrzyły cenzurę, pozwoliły na bezprecedensowe represje wobec niezależnych organizacji pozarządowych i mediów. Szerzej zob.: M. Domańska, M. Menkiszak, J. Rogoża, I. Wiśniewska, *Rosja u progu 2021 roku. Sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza*, „Komentarze OSW”, nr 371, 8.01.2021, osw.waw.pl; M. Domańska, *Dokręcanie śruby. Represyjne ustawy Putina*, „Komentarze OSW”, nr 380, 18.02.2021, osw.waw.pl.

² Więcej zob. M. Domańska, *Rosja bez wyboru*, OSW, 20.09.2021, osw.waw.pl.

³ Zanim trafił do więzienia, odsetek jego sympatyków w sondażach sięgał 20%, a rozpoznawalność – 88%. *Лев Гудков: Навальный стал фактором кристаллизации недовольства общества*, Голос Америки, 6.02.2021, golosameriki.com.

⁴ Więcej zob. raport Fundacji Liberalna Misja, *Год Навального. Политика протеста в России 2020 — 2021: стратегии, механизмы и последствия*, 8.09.2021, liberal.ru.

⁵ M. Domańska, *Pandemiczne wybory w Rosji: nowe instrumenty manipulacji*, OSW, 16.09.2020, osw.waw.pl; *idem*, *Represje i fałszerstwa: wybory regionalne w Rosji*, OSW, 11.09.2019, osw.waw.pl.

dotyczy on ok. 170 podmiotów), który na mocy stale zaostrzanego i wysoce nieprzejrzystego prawa wiąże się z coraz większym ryzykiem kar i obciążeniami biurokratycznymi. Rośnie też liczba podmiotów (jest ich ok. 50) zdelegalizowanych na podstawie przepisów o „organizacjach niepożądanych”. W maju 2021 r., w obliczu kolejnego zaostrzenia tych regulacji, rozwiązała się Otwarta Rosja Michaiła Chodorkowskiego – organizacja społeczno-polityczna, która przez wiele lat zajmowała się m.in. obroną praw człowieka, rozwojem wolnych mediów oraz wsparciem kandydatów opozycyjnych w wyborach różnych szczebli⁶. Obecnie nie tylko działalność opozycyjna, ale nawet apolityczna aktywność obywatelska niekontrolowana przez władze jest coraz częściej traktowana jako antypaństwowa i nielegalna. Za cel Kremla należy uznać zmuszenie niezależnych organizacji do rezygnacji z działalności oraz zniechęcenie obywateli do kontaktów z „nieprawomyślnymi” podmiotami. Jednym z ostatnich przykładów tego dążenia jest wniosek prokuratury dotyczący likwidacji Stowarzyszenia Memoriał⁷.

Dalsze ograniczanie niezależności uczelni

Narasta presja na sferę nauki i edukacji, zwłaszcza na instytucje utrzymujące rozbudowane kontakty międzynarodowe. Wyższa Szkoła Ekonomii – prestiżowa uczelnia państwowa, do niedawna uchodząca za stosunkowo liberalną jak na warunki rosyjskie – została zmuszona do podporządkowania się linii władz, w tym do zwalniania wykładowców otwarcie wyrażających poglądy opozycyjne i zmian w programie nauczania. Podobny los grozi Moskiewskiej Wyższej Szkole Nauk Społecznych i Ekonomicznych (obecnie toczy się wobec jej kierownictwa śledztwo o domniemane przestępstwa korupcyjne). Przyjęta wiosną br. ustawa o działalności oświatowej poważnie ogranicza i tak kurczącą się autonomię uczelni w zakresie realizacji projektów edukacyjnych. Potencjalnie grozi to faktyczną delegalizacją wszelkiej niereglamentowanej przez rządzących aktywności w tej dziedzinie⁸. Może się to bardzo negatywnie odbić na i tak ograniczanej od lat współpracy międzynarodowej placówek oświatowych.

Wzrost kontroli nad Internetem

W ostatnich miesiącach szczególnie wiele wysiłku władze wkładają w doskonalenie technik scentralizowanego zarządzania Internetem i jego cenzurowania (zgodnie z założeniami ustawy o „suwerennym Runecie” z 2019 r.). Testuje się możliwości wybiórczego odcinania dostępu do określonych źródeł informacji lub spowalniania przepływu danych. Jest to nie tylko jeden z elementów utrwalania dyktatorskiego modelu rządów, lecz także odpowiedź na wzrost w ostatnich latach roli Internetu jako alternatywnego źródła wiedzy dla Rosjan, coraz mniej podatnych na wpływ propagandy państwowej, rozpowszechnianej przede wszystkim przez telewizję. Odsetek respondentów deklarujących, że czerpią informacje głównie z telewizji, stale obniża się od wiosny 2018 r. Obecnie wynosi on 62%, lecz w grupach wiekowych 18–24 lata i 25–39 lat podstawowym źródłem wiedzy o świecie stał się już Internet (w tym sieci społecznościowe)⁹.

Pierwszym przypadkiem scentralizowanego zarządzania przepływem danych było rozpoczęte przez Roskomnadzor w marcu 2021 r.

» Obecnie nawet apolityczna aktywność obywatelska niekontrolowana przez władze jest coraz częściej traktowana jako antypaństwowa i nielegalna.

spowalnianie Twittera w reakcji na odmowę usuwania „nielegalnych” treści (w dużej mierze politycznych). Miało to na celu przede wszystkim ostrzeżenie innych, bardziej popularnych serwisów oraz skłonienie międzynarodowych korporacji IT do współpracy z władzami, w tym cenzurowania treści

⁶ Więcej o przepisach dotyczących „agentów zagranicznych” i „organizacji niepożądanych” zob. M. Domańska, *Dokręcanie śruby...*, *op. cit.*; *idem*, *Ustawa o „niepożądanych” organizacjach: Rosja pogłębia samoizolację*, OSW, 27.05.2015, osw.waw.pl.

⁷ *Idem*, *Groźba likwidacji Memoriału*, OSW, 12.11.2021, osw.waw.pl.

⁸ Rzeczywiste skutki tego aktu prawnego będą znane po przyjęciu rozporządzenia wykonawczego, które ma doprecyzować wiele ramowych przepisów zawartych w ustawie. Jej tekst wraz z uzasadnieniem można znaleźć na oficjalnej stronie Dumy Państwowej, sozd.duma.gov.ru.

⁹ *Российский медиаландшафт — 2021*, Левада Центр, 5.08.2021, levada.ru.

zgodnie z interesem politycznym Kremla. Sygnałem, że taka strategia może być skuteczna, było usunięcie aplikacji wyborczej „Nawalny!” z katalogu usług elektronicznych firm Google i Apple podczas wyborów parlamentarnych¹⁰.

Dotychczasowe działania rządzących doprowadziły do wzrostu emigracji politycznej. Za granicami Rosji znaleźli się m.in. wszyscy najbliżsi współpracownicy Nawalnego i ponad jedna trzecia koordynatorów jego sztabów regionalnych. Emigranci kierują się przede wszystkim na Litwę i Ukrainę, w mniejszym stopniu na Łotwę, do Czech, Gruzji i Niemiec. Aktywność środowisk niezależnych z konieczności skupia się obecnie na działaniach doraźnych, taktycznych, mających na celu przetrwanie. Otwartym pozostaje pytanie, czy rozproszone dotychczas kręgi emigracyjne są w stanie stworzyć sieć alternatywnych struktur organizacyjnych, która zastąpi działalność prowadzoną wcześniej w kraju. Ich sprzymierzeńcem mogą się okazać pogarszające się nastroje społeczne.

” Dotychczasowe działania rządzących doprowadziły do wzrostu emigracji politycznej. Za granicami Rosji znaleźli się m.in. najbliżsi współpracownicy Nawalnego.

Erozja poparcia społecznego dla władz

Mimo represyjnych działań Kremla i osobistego zaangażowania Władimira Putina w kampanię przed wyborami parlamentarnymi partia władzy Jedna Rosja z trudem osiągnęła wysoki oficjalny wynik w głosowaniu. Formalnie uzyskane 72% mandatów w Dumie Państwowej to rezultat masowych fałszerstw i manipulacji, w tym z wykorzystaniem wysoce nieprzejrzystego głosowania online, które uniemożliwia weryfikację procedur¹¹. Władze de facto uznały, że ważniejsza od legitymacji społecznej jest manifestacja zdolności rządzących do narzucania swojej woli wbrew preferencjom wyborców.

Według niezależnych analiz, opartych na badaniu anomalii statystycznych w rozkładzie głosów, oraz danych z komisji, w których obliczeń dokonywano stosunkowo uczciwie, w głosowaniu na listy partyjne Jedna Rosja zdobyła niewiele wyższe poparcie (ok. 30%) niż ugrupowanie koncesjonowanej opozycji – komunistyczna KPRF (25%) – odwołujące się wprost do tradycji sowieckich oraz haseł sprawiedliwości społecznej. Niezależnie od zróżnicowanej społecznej nośności jego programu politycznego, głosowanie na nie było de facto jedyną legalną formą protestu przeciwko władz (więcej o KPRF – zob. niżej).

Jak wskazują sondaże niezależnego Centrum Lewady, stopniowo zmniejsza się społeczna baza poparcia dla reżimu, wyraźnie narastają zaś żądania socjalne i zapotrzebowanie na państwo opiekuńcze. Ich główną przyczyną jest utrzymujący się od 2014 r. spadek realnych dochodów obywateli – wywołany zarówno wieloletnią stagnacją gospodarczą, jak i galopującą inflacją cen żywności (w ciągu ostatniego roku część podstawowych produktów żywnościowych podrożała o kilkadziesiąt procent). Około 20 mln Rosjan egzystuje poniżej progu ubóstwa, ponad 60% przeznaczają na żywność połowę budżetu domowego, a 16% – prawie cały budżet¹². Trudnościom materialnym towarzyszy pogłębianie się poczucia niesprawiedliwości putinowskiego modelu rządów – nie tylko w odniesieniu do skrajnych nierówności dochodowych, lecz także przemocy i bezprawia ze strony organów władzy.

Frustracja przybiera coraz częściej formę nostalgii za systemem politycznym i ekonomicznym Związku Radzieckiego, kojarzonym przede wszystkim z bezpieczeństwem socjalnym i stabilizacją. W sondażu

¹⁰ Szczegóły: M. Domańska, *Marzenie późnego putinizmu: wielki rosyjski firewall*, Nowa Europa Wschodnia, 5.07.2021, new.org.pl.

¹¹ *Idem*, *Rosja: wybory bez wyboru*, OSW, 20.09.2021, osw.waw.pl.

¹² А. Вишневецкая, *Россияне раскрыли, сколько тратят на еду каждый месяц*, Газета.Ру, 15.07.2021, gazeta.ru.

niezależnego Centrum Lewady z sierpnia 2021 r. zapytani o preferowany system polityczny Rosjanie najczęściej wskazywali model sowiecki (połowa respondentów), podczas gdy poparcie dla obecnego systemu praktycznie zrównało się z – wciąż dość niepopularnym – modelem „demokracji na wzór zachodni” (odpowiednio 18% i 16%). Zauważalnie też rośnie akceptacja dla modelu centralnego planowania i redystrybucji dochodów (62% zwolenników); jedynie jedna czwarta badanych preferuje system oparty na własności prywatnej i stosunkach wolnorynkowych, który kojarzy się z drapieżnym kapitalizmem. Jednocześnie zmniejsza się poparcie dla idei wielkomocarstwowych. W odpowiedzi na pytanie, jakiej Rosji by chcieli, rekordowe dwie trzecie ankietowanych wybrało „kraj o wysokim poziomie życia, niekoniecznie jeden z najsilniejszych na arenie międzynarodowej”, a za ledwie jedna trzecia wskazała na „wielkie mocarstwo, którego pozostali się boją”¹³.

W powyborczych sondażach Centrum Lewady wyraźnie widać spadek zaufania do instytucji państwowych. W odniesieniu do pre-

” Stopniowo zmniejsza się społeczna baza poparcia dla reżimu – szczególnie wśród młodszego pokolenia i użytkowników Internetu.

zydenta zadeklarowało je 53% respondentów (najmniej od 2012 r.), obniża się też zaufanie do struktur siłowych¹⁴. Może to wynikać ze wzrostu świadomości łamania praw obywateli przez funkcjonariuszy organów ścigania i służb specjalnych, a także coraz wyższych kosztów agresywnej polityki zagranicznej, w tym interwencji militarnych, które muszą pokrywać zwykli Rosjanie. Aż 58% badanych nie czuje się chroniona przez prawo – to wynik najwyższy od 2010 r.¹⁵ Następuje również erozja zaufania do instytucji wyborów: rośnie odsetek ankietowanych, którzy oceniają je jako nieuczciwe, pogłębia się także niezadowolenie z ich wyników¹⁶.

Zauważalnie narasta zmęczenie brakiem rotacji na najwyższym urzędzie w państwie, mimo utrzymywania się deklarowanego poparcia dla polityki prezydenta powyżej 60%. Aż 42% respondentów nie chciałoby, by Putin był prezydentem po 2024 r. (najwięcej od 2013 r.). W całym społeczeństwie zaufanie do niego spadło od 2018 r. dwukrotnie. Jak w przypadku wielu innych kwestii, także i w tej sprawie nastroje najstarszego i najmłodszego elektoratu, a także odbiorców telewizji i użytkowników Internetu znacząco się różnią¹⁷. Wzmaga się też poczucie alienacji prezydenta od społeczeństwa. Coraz większy odsetek Rosjan (aktualnie 40%) ocenia, że reprezentuje on interesy struktur siłowych lub wielkiego biznesu. Aż 41% stwierdziło natomiast, że ludzie wierzą mu, bo nie widzą alternatywy (w 2020 r. było to 23%)¹⁸.

Jednocześnie jedno z badań pokazało, że hipotetyczna „partia Nawalnego”, gdyby została zarejestrowana, miałaby szanse wejść do parlamentu¹⁹. Na razie jednak jedyną siłą polityczną w Rosji potencjalnie zdolną do zagospodarowania nastrojów protestu jest partia komunistyczna.

¹³ *Какой должна быть Россия в представлении россиян?*, Левада Центр, 10.09.2021, levada.ru.

¹⁴ *O ile w 2017 r. armii ufało 69% ankietowanych, a FSB i innym służbom – 57%, o tyle obecnie jest to odpowiednio 61% i 45%. Доверие общественным институтам*, Левада Центр, 6.10.2021, levada.ru.

¹⁵ *Закон и деятельность правоохранительных органов*, Левада Центр, 20.10.2021, levada.ru.

¹⁶ *W porównaniu z 2016 r. odsetek respondentów, którzy oceniają wybory jako „nieuczciwe”, wzrósł z 31 do 45%, a niezadowolonych z ich wyników – z 27 do 40%. Как россияне оценивают итоги выборов?*, Левада Центр, 6.10.2021, levada.ru.

¹⁷ *57% ankietowanych po 55. roku życia chce kolejnej kadencji Putina, taki sam odsetek osób w wieku 18–24 lata jej nie chce. Zaufanie do prezydenta spadło z 60 do 32%. Одобрение институтов, положение дел в стране и доверие политикам*, Левада Центр, 30.09.2021, levada.ru. W kwietniu 2021 r. rosyjska młodzież (18–24 lata) trzykrotnie rzadziej niż w 2018 r. deklarowała zaufanie do Putina i trzykrotnie częściej – do Nawalnego (wskaźniki te prawie się zrównały). *А. Мельникова, Молодежь в России стала в 3 раза меньше доверять Путину и в 3 раза больше — Навальному*, Знак, 5.04.2021, znak.com.

¹⁸ *Владимир Путин*, Левада Центр, 11.10.2021, levada.ru.

¹⁹ *Умное голосование*, Левада Центр, 8.10.2021, levada.ru.

Komuniści – „opozycja” na miarę rosyjskich realiów

Stosunkowo dobry wynik wyborczy, który – jak się wydaje – rozbudził pewne nadzieje zarówno w samej KPRF, jak i wśród jej zwolenników, to poważne wyzwanie dla partii, która przez ostatnie dwie dekady funkcjonowała w ścisłej symbiozie z władzą. Jej funkcją było bezpieczne kanalizowanie nastrojów protestu o charakterze socjalnym. KPRF dokładała przy tym starań, by zniechęcać szerszy elektorat: epatowała twardą ideologią komunistyczną, w tym afirmacją polityki Stalina.

W ugrupowaniu od kilku lat można zauważyć dwie tendencje. Kierownictwo z Giennadijem Ziuganowem na czele, utrzymujące kontrolę nad formacją, stara się nie narażać Kremlowi, a aktywność opozycyjną pozoruje w ściśle określonych ramach. Na niższych szczeblach struktury partyjnej i w regionach można natomiast znaleźć wyrazistych liderów i aktywistów o orientacji zbliżonej do socjaldemokratycznej, ma też miejsce zmiana pokoleniowa. Szefami około jednej trzeciej organizacji regionalnych są ludzie młodzi²⁰, często niezadowoleni z kostnienia ugrupowania i zachowawczego kursu jego kierownictwa. Wiele z tych osób wybiera członkostwo lub afiliację z KPRF z powodów pragmatycznych – jest to jedna z nielicznych ścieżek kariery politycznej, która nie wiąże się z ryzykiem represji. Partia cieszy się stosunkowo sporym poparciem społecznym oraz dysponuje rozbudowanymi strukturami organizacyjnymi. W odróżnieniu od LDPR Władimira Żyrinowskiego, uważanej za ugrupowanie wodzowskie, panuje w niej również dość duży pluralizm.

W ostatnich latach lokalni aktywiści działający pod szyldem KPRF nierzadko sympatyzowali ze środowiskiem Nawalnego (mimo że

” Głosy rozczarowanego elektoratu przyciąga partia komunistyczna (KPRF). Wątpliwe jest jednak, by komuniści mogli się stać realną opozycją.

kierownictwo partii manifestacyjnie potępiało opozycjonistę), byli też przez nie popierani w wyborach różnych szczebli przeciwko kandydatom Kremla (przez co narażali się władzom). Socjologowie dostrzegają zresztą podobieństwa profilu wyborców oraz agendy politycznej Nawalnego i komunistów. Obie formacje apelują do narastającego wśród elektoratu poczucia niesprawiedliwości, rozczarowania korupcją i pogarszającą się sytuacją socjalną. Zwolenników kremlowskiej Jednej Rosji i KPRF łączy paternalistyczna wizja państwa i społeczeństwa (oparta na przekonaniu, że to przede wszystkim państwo powinno troszczyć się o zaspokojenie potrzeb obywateli), lecz głoszący na KPRF to „paternaliści rozgniewani”, żądający lepszej polityki socjalnej i walki z nadużyciami władz. Te postulaty są o wiele ważniejsze niż identyfikacja z ideologią marksistowską, stanowiącą formalnie ośnowę programu ugrupowania. Niegdysiejsze „twarde jądro” elektoratu KPRF (starsze pokolenie, mieszkańcy prowincji) obecnie często popiera Jedną Rosję, podczas gdy komuniści – w sytuacji faktycznej delegalizacji opozycji antysystemowej – przyciągają coraz więcej głosów osób młodych, ludności miejskiej, warstw wykształconych, a więc szeroko pojęty „elektorat protestu”²¹. Rodzi to naturalną pokusę części aktywistów tej partii, by przekształcić się w realną opozycję, co spotyka się jednak z natychmiastową reakcją rządzących. Demonstracje KPRF przeciwko sfałszowaniu wrześnieowych wyborów na niekorzyść jej kandydatów, choć gromadziły nie więcej niż około tysiąca zwolenników, skutkowały zatrzymaniem kilkudziesięciu osób (w tym komunistycznych radnych municypalnych). Część z nich ukarano grzywnami, co najmniej jedną skazano na karę aresztu. Blokowano też biura partii, by uniemożliwić złożenie protestów wyborczych.

²⁰ *Россия после выборов: Политический 2021. Онлайн-дискуссия*, Сахаровский Центр, 24.09.2021, youtube.com.

²¹ *А. Колесников, Пересечение красной линии. Почему Россия опять голосует за коммунистов*, 24.09.2021, carnegie.ru; *Россия после выборов...*, *op. cit.*

Prognoza: jeszcze twardszy kurs

Rosyjski system polityczny wszedł w długą fazę przygotowań do sukcesji na stanowisku prezydenta, która najpewniej zostanie zaplanowana z dużym wyprzedzeniem i nastąpi nie później niż w 2030 r. Kulminacyjnym momentem cyklu politycznego będą wybory prezydenckie, po których trzeba oczekiwać strategicznych decyzji co do przyszłości kraju.

Ze względu na perspektywę trwałej stagnacji (już w 2022 r. wzrost gospodarczy ma wyhamować do 2%), widmo dalszego ubożenia ludności i postępującą erozję poparcia społecznego dla władz, należy spodziewać się eskalacji represji i nasilania się totalitarnych dążeń do kontrolowania wszelkich sfer niezależnej aktywności obywateli. Kreml najpewniej skupi się na niszczeniu lub przejmowaniu ostatnich stosunkowo swobodnych instytucji (np. uniwersytetów), paraliżowaniu niezależnych mediów i cenzurze online, a także izolowaniu Rosjan od „nieprawomyślnych” środowisk w kraju i za granicą. Na celowniku rządzących mogą znaleźć się osoby wspierające finansowo opozycję i niezależnych aktywistów. Należy oczekiwać dalszego zaostrzania represyjnych przepisów. W razie utrzymania się roli KPRF jako ośrodka skupiającego nastroje protestu partia może się stać obiektem nasilonych ataków jako potencjalne zaplecze organizacyjne dla niekontrolowanych przez władze działań oddolnych (nie można wówczas wykluczyć czystki w jej szeregach lub inspirowanego przez Kreml rozłamu w ugrupowaniu).

W wyborach prezydenckich zastosowane zostaną, najpewniej na większą niż wcześniej skalę, mechanizmy manipulacji i fałszerstw przetestowane w elekcji parlamentarnej. Uwagę zwraca szczególnie zapowiedź rozszerzenia na cały kraj możliwości głosowania przez Internet. Dzięki aparatowi represji Putin utrzyma się u władzy, ale jego legitymacja społeczna po raz pierwszy poważnie stanie pod znakiem zapytania. Determinacja Kremla w zakresie penalizacji postaw antyreżimowych, zamykanie kolejnych legalnych kanałów dialogu obywateli z rządzącymi oraz ostateczna delegitimacja instytucji wyborów mogą sprzyjać radykalizacji nastrojów i form protestu oraz upowszechnianiu się postaw antysystemowych wśród części społeczeństwa, a tym samym wywrzeć destabilizujący wpływ na proces sukcesji władzy.

Należy się spodziewać wzrostu emigracji z Rosji – zarówno na tle ekonomicznym, jak i politycznym. Przyczyną tej ostatniej są bezpośrednie represje, a także pogłębiające się poczucie braku perspektyw i rosnąca opresyjność reżimu nawet wobec stosunkowo lojalnych obywateli. Otwarte pozostaje pytanie, czy diaspora zachowa szanse oddziaływania na nastroje w kraju. Zależy to w dużej mierze od możliwości walki z cenzurą w Internecie. Z kolei te opozycyjnie nastawione środowiska, które nie wyjadą z Rosji, zostaną zmuszone do poszukiwania nowych form działalności – o charakterze rozproszonym, horyzontalnym, sieciowym, które będą trudniejszym celem dla aparatu represji – oraz do znalezienia nowych, efektywnych form komunikacji ze współobywatelami (również z emigracją polityczną). Ostateczny wynik tej rozgrywki będzie zależał od ewolucji postaw w rosyjskim społeczeństwie – czynnika aktualnie najtrudniejszego do prognozowania.